

Černobyl – krize věrohodnosti. Politické dopady černobylské tragédie.

Miroslav Vaněk

Několik případů předávkování se jodovými preparáty, poruchy spánku a soustředění, jakož i další emotivní reakce občanů, jakými byly nejistota a v některých případech i neovladatelné obavy¹. To byly bezprostřední důsledky naprosté neinformovanosti československého obyvatelstva a bagatelizace dopadu havárie jaderné elektrárny v Černobylu. Díky bohu, zůstalo „pouze“ u těchto projevů emocionálních reakcí a důsledky katastrofy nebyly vážnější. K akutnímu ohrožení zdraví dětí a dospělých v důsledku ozáření podle odborníků nedošlo.² Přesto nelze pominout ani názor části odborníků, kteří prohlašují, že „neškodné ozáření“ de facto neexistuje. Tento spor však není meritem tohoto vystoupení.

Jak by ale vše dopadlo, kdyby byla u nás naměřená radioaktivita vyšší? Listujeme-li v zápisech ze zasedání tehdejší vládní havarijní komise a analyzujeme-li informování obyvatelstva o důsledcích havárie jaderné elektrárny v Černobylu na československou populaci, docházíme i po letech ke znepokojujícím zjištěním. Jedním z hlavních úkolů vládní havarijní komise na „úseku informací“, který si sama stanovila, a který se jí dařil téměř beze zbytku naplňovat, bylo „usměrňování publicity o měření a vyhodnocování radiace na území ČSSR“³. Toto „usměrňování“ lze též, méně eufemisticky, vykládat jako zatajování nebo přinejmenším pozastavování informací.

Černobylská tragická havárie z 26. dubna 1986 vzbudila bezprostřední a konkrétní obavy v celé Evropě. Jak se brzy ukázalo, šlo o obavy oprávněné, neboť se jednalo o nejvážnější havárii v dosavadní historii mírového využití jaderné energie. Jestliže však západní demokratické státy otevřeně informovaly své obyvatelstvo o jejím (předpokládaném) rozsahu, možných zdravotních ohroženích a důsledcích pro ekosystém celého kontinentu, je nechvalným znakem tehdejší doby, že k méně vědoucí menšině patřili Poláci, Maďaři, Němci,

---

¹ SÚA, Materiál pro schůzi předsednictva vlády ČSSR. Návrh na usnesení vlády ČSSR ze dne 30.7. 1986. ÚPV č.j. 01322/86-20.

AMZ, Zpráva o radiační situaci na území ČSSR po havárii v JEČ, ze dne 24.6. 1986, č.j. 0810/86.

² V Československu dávka z Černobylu odpovídala průměrné roční dávce na jednoho obyvatele z rentgenového vyšetření. Podle vyjádření odborníků nemohlo dojít k akutnímu poškození zdraví dětí ani dospělých na celém území ČSSR, zatímco pozdní následky vedoucí k smrti způsobené zhoubným bujením nebo dědičným poškozením bude možno očekávat během času u několika set osob (nejčastěji byl uváděn počet asi 200 lidí ročně). Toto zvýšení však podle zprávy Vládní havarijní komise, která převzala údaje vědeckého výboru OSN pro účinky atomového záření a údaje Světové zdravotnické organizace, nebude mezi dosavadním počtem těchto úmrtí (v populaci 15 miliónů obyvatel dochází ročně k 36 000 až 40 000 úmrtí na zhoubné novotvary) pozorovatelné. Citováno SÚA, Zpráva o radiační situaci na území ČSSR po havárii v Černobylské jaderné elektrárně. Materiál pro schůzi předsednictva vlády ČSSR, v Praze 24.6. 1986, č.j. 1322/86-20

³ SUA, Zpráva o radiační situaci... z 24.6. 1986, c.d.

Rumuni a do značné míry také Rusové, Ukrajinci a Bělorusové a k těm téměř nevědoucím občané socialistického Československa, které tak zase jednou získalo neslavný primát.

První zprávu ČTK vydanou večer 29. dubna (v této době již ovšem radioaktivní mrak opouštěl území ČSSR a putoval do sousedního Německa), převzala v nočních zprávách jak Československá televize, tak i Československý rozhlas a denní tisk ji otiskl následující den 30. dubna.

Vše v pořádku – nicotná radiace – radiace klesá

Informace o nehodě přišla ze Sovětského svazu až se 48 hodinovým zpožděním, a to až když švédská vláda začala zkoumat, odkud pochází zvýšená radioaktivita naměřená na území Švédska. Nepříjemně dlouhým utajováním havárie, snad ze strachu, aby neutrpěla prestiž socialismu, ohrozily sovětské úřady jak vlastní občany, tak obyvatelstvo v ostatních zemích Evropy.

Ve výše uvedené zprávě ČTK vláda ČSSR uvedla, že na území Československa provádí kontinuální měření a že po celou dobu tohoto měření nebyla zjištěna žádná zvýšení radioaktivity. Po těchto naprosto nedostatečných informacích následovalo pětidenní informační vakuum. V dalším prohlášení, tentokrát z 5. května, byly oficiální orgány nuceny přiznat mírné zvýšení radioaktivity. Do éteru dokonce pustily informaci, že dříve „neexistující radiace“ již klesá. Naměřené hodnoty ale neměly, podle vydané zprávy, akutně ohrozit lidské zdraví. (dobový dokument - ukázka vysílání Československé televize 30. 4. a 5. 5. 1986)

Československo reagovalo na vzniklou situaci zřízením vládní havarijní komise (dále jen VHK), která se poprvé sešla až 1. května (!), tedy 5 dní po neštěstí. Po zjištění rozsahu možného zdravotního ohrožení přijala nově zřízená komise opatření na úseku zemědělství a výživy, zahraničního obchodu, ministerstva vnitra, dopravy, zdravotnictví a konečně na úseku informací, kde bylo hlavním úkolem předejít davové „psychóze“. Proto se sdělovací prostředky doslova předháněly ve svých propagandistických příspěvcích vysvětlováním nastalé situace, kterou hodnotily „jako nijak dramatickou“, přičemž odhalovaly pouze „buržoazní antisovětskou a antisocialistickou hysterii, především ze strany Rakouska a NSR, jejíž snahou bylo kromě jiného zpochybnit bezpečnost československých jaderných zařízení a celý československý jaderný program“. (dobový dokument - ukázka z vysílání Československého rozhlasu 5. 5. 1986). Ale nakonec i sama komunistická propaganda musela být usměrněna, když bylo ve zprávě VHK o radiční situaci na území ČSSR konstatováno:

„Pozastavena byla přemíra informací, které sdělovací prostředky začaly přinášet o haváriích jaderných elektráren ve světě, neboť to působilo proti jejich výstavbě v ČSSR“.⁴

Uklidnění obyvatelstva?

Domněnku, že opravdu o nic nejde a že se v podstatě nic vážného nepříhodilo, měly podpořit tradičně masové oslavy 1. máje a závod Míru hazardně odstartovaný v Kyjevě. V československé televizi uklidňoval sovětský akademik Velichov občany tvrzením, že černobylská havárie je ve srovnání s jadernou válkou jen malicherným incidentem. Jeho slova pak dokreslovaly obrázky z Ukrajiny, kde tamní obyvatelé klidně pracovali v kolchozech, pěstovali a přímo na poli konzumovali zamořené plodiny a vůbec se tvářili, že jde o nicotnou záležitost.⁵ To mělo československou mnohdy dezorientovanou veřejnost uklidnit.

Přes veškerou snahu státních orgánů „zabránit hysterii“ však naopak panice naši občané celkem přirozeně propadali. V dopisech adresovaných sdělovacím prostředkům vytýkali těmto především nedostatek a zpoždění podávaných informací. Ve vysílání československého rozhlasu stanice Hvězda bylo možné zaslechnout hlas moderátora: „Lidé k nám od rána telefonicky vyzvánějí a kladou ve většině případů otázky plné strachu a obav“.⁶

I proto bylo třeba oficiálního vystoupení. Deset dnů po havárii (8. května), kdy už nebylo možné utajit skutečnost, že radioaktivní mrak nerespektoval státní hranice a přešel i přes území ČSSR, vystoupila v rozhlase hlavní hygienička ČSR Dana Zusková. Přiznala, že „naměřené hodnoty jsou sice vyšší, než bývá obvyklý stav“ a v rozporu s první zprávou i hlavní hygienička připustila, že „v prvních dnech bylo zaznamenáno zvýšení radioaktivních látek.“ Tyto hodnoty byly podle jejích slov mnohokrát nižší, než aby mohly ohrozit zdraví lidí. Ačkoli na začátku této relace rozhlas v duchu tehdejší mediální kampaně kritizoval jednání Západu jako „propagandistickou hysterii s omýváním ovoce a snahu využít těžké chvíle k diskreditaci Sovětského svazu a celého socialistického bloku“, doktorka Zusková ve svém vystoupení uvedla, že „samozřejmě předpokládá, že lidé budou zachovávat všechny zásady osobní hygieny, včetně umývání ovoce a zeleniny před požitím“. Své zastoupení zakončila doktorka Zusková slovy „občané nám musí věřit“.⁷

Občané ale vládě a politickému vedení příliš nedůvěřovali a sháněli informace, kde se dalo, v první řadě v zahraničních, především západních, ale i polských a maďarských médiích.

---

⁴ SUA, Zpráva o radiační situaci... z 24.6. 1986, c.d.

⁵ Vysílání Československé televize, 9. 5. 1986.

⁶ Vysílání ČRo – stanice Hvězda, 8. 5. 1986.

⁷ Tamtéž.

Orientace na „cizí“ sdělovací prostředky dokládá i výzkum veřejného mínění uskutečněný tehdejšími Institutem pro výzkum veřejného mínění v roce 1986. Ve zprávě se říká, že většinu občanů možné následky havárie zneklidňovaly. Velké obavy o zdravotní stav vlastní nebo svých blízkých mělo 18% dotázaných, trochu zneklidněných bylo 55% občanů, 27% respondentů obavy nemělo. Výzkum dále uvádí, že 44% obyvatelstva podle vlastní výpovědi změnilo své zvyklosti a podniklo některé kroky, které je měly chránit před radioaktivním spadem (nejčastěji se to týkalo omezení konzumace některých druhů potravin, zvýšení osobní hygieny a omezení pohybu v přírodě nebo vycházek dětí). Závěrem se v citovaném výzkumu uvádí, že se v chování téměř poloviny populace projevila doporučení vysílaná západními sdělovacími prostředky!⁸ K tak masivnímu poslechu západních sdělovacích prostředků došlo již jen v prvních dnech po událostech na Národní třídě v Praze 17. listopadu 1989.

V otázce informování obyvatelstva zvolily mocenské orgány taktiku vyčkávání, problémy zastíraly nebo je bagatelizovaly. Pokud informace přicházely po radiových vlnách ze Západu, neváhaly tento signál rušit. V případě letáků rozšiřovaných rakouskými občany především v jihočeském regionu, nazvaných „Radioaktivní zamoření je nadále nebezpečné“ informujících o postižení severovýchodní Evropy neváhaly represivní orgány studenty - příslušníky rakouských Greenpeace zadržet a tiskoviny zničit. (Letáky informovaly československou veřejnost o zvýšené radiaci v naší zemi a v Rakousku, upozorňovaly na ohrožení malých dětí, těhotných žen a kojících matek a poskytovaly návod k chování a stravování obyvatelstva po havárii v Černobylu. V závěru leták vyjmenoval potraviny, jež mohly být požívány bez starostí o zdraví).

Nedůvěra

Informace, které k naší veřejnosti pronikly prostřednictvím západních médií a šířily se ústním podáním, vyvolávaly nejen obavy, ale likvidovaly i posledních zbytků důvěry, kterou zde průměrný občan mohl chovat ke „své“ vládě. Vědomí, že „oni“ (tj. komunistická strana a mocenský establishment) nám (tj. občanům) lžou, nezůstalo pochopitelně omezené jen na oblasti, bezprostředně či zprostředkovaně související s možnými následky havárie jaderné elektrárny, ale rozprostřelo se prakticky na všechny informace, jež poté oficiální orgány obyvatelstvu prezentovaly. Tato nedůvěra se stala latentní platformou nesouhlasu, odporu, opozice vůči režimu, jež se po určité době, zřejmě nezbytně k přetavení pocitu v postoj, začaly

---

⁸ HERZMANN, J.: Veřejné mínění o důsledcích havárie pro československé občany. IVVM – výzkum č. 86-8, Praha 1986, s. 14.

šířit v tehdejší české společnosti, ekologické skupiny a oficiální ochránářská hnutí nevyjímaje. Mnoho respondentů v polistopadových šetřeních institucí mapující veřejné mínění, resp. vztah obyvatelstva k režimu za socialismu, vzpomnělo na černobylskou havárii a v souvislosti s ní na neinformování obyvatelstva československými stranickými a státními orgány. Většina oslovených pak uvedla tuto okolnost jako jeden z nejdůležitějších momentů k pochování zbytků důvěry v reformování systému v duchu tehdy módních proklamací.

Černobylská havárie, resp. informování o jejím rozsahu a možných – zejména zdravotních – následcích se stala zároveň jistým „testovacím terénem“, do jaké míry jsou hesla Gorbačovovy perestrojky a s ní spojené „glasnosti“ zdejším režimním aparátem myšlena upřímně a vážně. Selhání režimu zde navodilo nejen zmíněnou krizi důvěry obyvatelstva v oficiální informační zdroje a média, ale i rostoucí snahu dobrat se informací – nejen o následcích havárie jaderné elektrárny – i z neoficiálních a z hlediska režimu tudíž ilegálních zdrojů. Tím se zároveň tyto zdroje (zahraniční média, samizdatové tiskoviny a letáky) a jejich šířitelé (Rádio Svobodná Evropa, Charta 77, rakouští Greenpeace atd.) dostávaly do povědomí širší veřejnosti. Jako odpověď na cenzurované vládní informace zamlčující důležitá fakta o Černobylské havárii, vydala Charta 77 kritický dokument adresovaný Federálnímu národnímu shromáždění, jenž poukazoval zejména na nedostatečná a nedůsledná opatření k ochraně obyvatelstva před možnými následky havárie.

Zatímco například v tehdejší NDR obdržela Lidová sněmovna petici, požadující hlasování o využití jaderné energie, v polském Krakově se dokonce 1. června 1986 konala dvoutisícová demonstrace na protest proti malé informovanosti polské veřejnosti o Černobylské havárii a v Moskvě sbírala od konce května „Skupina důvěry“ podpisy pod protiatomovou petici, společenská situace v Československu ještě neumožňovala bezprostřední vznik širších petičních hnutí, natož spontánních občanských vystoupení a demonstrací. Souviselo to s celospolečenskou situací. Ale i v našich zeměpisných šířkách znamenal Černobyl (jak bylo výše uvedeno) zlom v důvěře občanů ve státem řízené informace. Tragická havárie v Černobylu měla svůj nesporný motivační význam, byť na první pohled a v prvním momentu ještě ne příliš zjevný.

Již po roce se lidé, poučení minulými zkušenostmi a žijící v ne příliš optimistické realitě jedné z nejzamořenějších zemí Evropy, začali v jednotlivých kauzách devastace životního prostředí ozývat. Vědomí, že se tu hraje o jejich zdraví a mnohdy i životy, přispělo k posílení obecné nedůvěry k režimu a k jeho tvrzení, že je ochráncem veřejných zájmů. V případě Černobylu a jeho následků se ukázalo mnohem drastičtěji než jindy, jak je

zatajování informací nezodpovědné. Bralo lidem možnost iniciativy na poli zvláště podstatném – chránit vlastní zdraví. Ani v tomto případě, ani v případech podobných nebylo pravdivé tvrzení, že se „stejně nedá nic dělat“. Každý mohl, pokud by byl informován, udělat hodně pro to, aby co nejvíce eliminoval (byť jen hypotetické) zdravotní následky černobylské katastrofy.

Nabízí se otázka, proč se informace v Československu, na rozdíl od Polska, Maďarska ale i Sovětského svazu, zatajovaly. Odpovědět lze jenom s přihlédnutím k širším společenským a politickým souvislostem. Zatímco režimy v Polsku a Maďarsku po nástupu Gorbačova k moci v polovině 80. let reformní kurz vyhovující jejich cílům přivítaly, v Československu a NDR – nemluvě o rumunské diktatuře – se režim Gorbačovovu příkladu bránil. Politický pohyb byl v Polsku a Maďarsku zřetelný, v NDR a ČSSR pomalý a vrtkavý. Husákův a Jakešův systém kladl odpor glasnosti a perestrojce, opíraje se o nacionální strategii, která jej držela u moci a vedla k tomu, že se nejvyšší funkcionáři vytáčeli, jak se dalo: „*Chceme jít nadále cestou socialismu, ale cestou poněkud jinou, než sovětskou, cestou specifickou pro každou zemi, cestou respektující zvláštnosti jednotlivých států*“. Československý mocenský establishment do poslední chvíle doufal, že utajováním informací, resp. jejich „ředěním“, zachrání sebe a systém. Ten stál v té době skutečně už na hliněných nohou.

Dostupnost informací o vývoji kvality životního prostředí, o příčinách tohoto vývoje a o jeho důsledcích pro zdravotní stav obyvatelstva byla jedním z hlavních předpokladů pro zlepšení katastrofální ekologické situace v Československu. Pokud nebyla široká veřejnost plně seznámena s reálnou situací, bylo těžko představitelné, že lidé budou ochotni změnit své navyklé způsoby chování. Nestačí jen nabádat a přesvědčovat; adekvátní informace umožňují vytvořit představu, k jak negativním ekologickým důsledkům vedou různé antropogenní aktivity, zejména pokud jde o lidský život a zdraví člověka.

Černobylská tragédie znamenala ještě jeden důležitý předěl. Do havárie v Černobyli byly u nás tabu diskuse o bezpečnosti jaderných elektráren. Přitom se měl do roku 2010 podle oficiálních vládních představ každý kraj pyšnit jednou „atomovou katedrálou“. Po Černobyli se situace jen mírně změnila. Otevřené informace mohly přicházet až po systémové změně, ke které došlo v listopadu 1989. Otázkou zůstává, do jaké míry byla a jsou očekávání v úplnou a nezkráslenou informovanost naplněna, stejně tak nezodpovězenou otázkou zůstává, zda „hlad“ po informacích, o tak složitém, a z ekologického hlediska i rozporuplném problému, jakou jaderná energetika představuje, je v naší společnosti přítomný.